

УДК 336.221

Андрущенко В. Л.,

kalistrat@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-6138-5264,

д. е. н., проф., професор кафедри економіки, фінансів та обліку, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», м. Київ

Тучак А. З.,

at121274@icloud.com, ORCID ID: 0009-0001-8592-4223,

здобувач, Державний біотехнологічний університет, м. Харків

СТАНОВЛЕННЯ ВЧЕННЯ ПРО ЕКОНОМІЧНУ СУТНІСТЬ ОПОДАТКУВАННЯ

Анотація. У статті досліджено трактування економічної суті податків у європейській та американській науці порівняно із поглядами деяких вітчизняних економістів. Напередодні вступу України до Євросоюзу актуальність цієї теми обумовлена науково-академічною підготовкою економістів до вивчення та запозичення європейського досвіду сприймання податкових реалій та управління ними. З'ясовано, що на всіх послідовних етапах податкової політики країн ЄС та США від класичного періоду і кейнсіанства до неокласичного синтезу, економіки попиту та економіки пропозиції економічна суть оподаткування в підприємницькому секторі розумілася як здатність податкових заходів до регулювання процесів виробництва та споживання через вплив на рівень цін і норму прибутку. Економічну суть податків сучасні західні економісти інтерпретують як оплату із державного бюджету ціною податків загально затребуваних неподільних колективних послуг і благ правопорядку, оборони, безпеки, добробуту, комфорту для населення, вигод для бізнесу. Тим самим в основу пояснення економічної сутності податку покладено поняття ціни і ринку, що має велике соціально-політичне значення у виправданні переваг мінової економіки та буржуазно-капіталістичного ладу в цілому. На відміну від віджилої концепції відносин і на зміну їй на основі вчення західної науки для пояснення економічної суті оподаткування пропонується реалістична ринкова цінова концепція податкових цін (tax prices). Економічна суть податків полягає в тому, що податки – це ціновий еквівалент забезпечуваних державою коштом податкових надходжень послуг і благ неринкового характеру для споживачів (фізичних осіб) і вигод для бізнесу (юридичних осіб). При органічному взаємозв'язку між оподаткуванням та обліком і контролем концепція податкових цін суспільних благ та послуг з боку держави особливо корисна для управління та інформаційного забезпечення підприємством на мікрорівні.

Ключові слова: податки, оподаткування, податкова ціна, суспільні блага, державні послуги, еkleктична економіка, фіскалізація.

Andrushchenko V. L.,

kalistrat@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-6138-5264,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economics, Finance and Accounting, Private Higher Educational Institution 'European University', Kyiv

Tuchak A. Z.,

at121274@icloud.com, ORCID ID: 0009-0001-8592-4223,

Postgraduate, State University of Biotechnology, Kharkiv.

THE FORMATION OF THE DOCTRINE ABOUT THE ECONOMIC ESSENCE OF TAXATION

Abstract. The article examines the interpretation of the economic essence of taxes in European and American science in comparison with the views of some domestic economists. On the eve of Ukraine's accession to the European Union, the relevance of this topic is due to the scientific and academic preparation of economists to study and borrow European experience in perceiving tax realities and managing them. It is found that at all successive stages of the tax policy of the EU and the USA from the classical period and Keynesianism to the neoclassical synthesis, demand-side

economics and supply-side economics, the economic essence of taxation in the business sector was understood as the ability of tax measures to regulate production and consumption processes through their influence on the price level and the rate of profit. Modern western economists interpret the economic essence of taxes as payment from the state budget for the price of taxes for generally demanded indivisible collective services and benefits of law and order, defense, security, welfare, comfort for the population, and benefits for business. Thus, the basis for explaining the economic essence of the tax is the concept of price and market, which has great socio-political significance in justifying the advantages of the exchange economy and the bourgeois-capitalist system as a whole. In contrast to the outdated concept of relations and to replace it on the basis of the teachings of western science, a realistic market price concept of tax prices is proposed to explain the economic essence of taxation. The economic essence of taxes is that taxes are the price equivalent of services and non-market benefits provided by the state at the expense of tax revenues for consumers (individuals) and benefits for business (legal entities). With an organic relationship between taxation and accounting and control, the concept of tax prices of public goods and services by the state is especially useful for management and information support of the enterprise at the micro level.

Keywords: taxes, taxation, tax price, public goods, state services, eclectic economy, fiscalization.

JEL Classification: B12, B13, B31

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2026-85-34>

Постановка проблеми. За часів писаної історії стародавні держави та необхідні їм податкові системи і джерела існування виникли емпіричним шляхом напевно на тисячоліття раніше, ніж склалися перші наукові уявлення про оподаткування. Податкова практика задовго до піонерних досліджень передувала науковим розробкам. Знадобилася багатовікова черга соціально-економічних перетворень і творчих зусиль, перш ніж склалася наукова картина оподаткування.

У статті особливість науково-пізнавального підходу полягає в тому, що теоретично-інтелектуальний образ оподаткування, представлений ідеями, концепціями та поглядами в суб'єктивній авторській оцінці та поясненні, піддається дослідженню лише методом вербальному аналізу. На відміну від аналізу на основі кількісних показників, у ряді випадків буває необхідним використання якісних чи сутнісних (нецифрових) критеріїв, які перебувають у сфері податкових концепцій і вчень. Використання таких критеріїв базується на розвідках високих наукових авторитетів і на фундаментальних теоретичних обґрунтуваннях. Останні в статті представлені англомовними творами: трактатом Й. Шумпетера «Історія економічного аналізу» та унікальною антологією фрагментів із праць корифеїв фінансової науки «Класики в теорії державних фінансів», а також посилами на теорією суспільного вибору лауреата Нобелівської премії Дж. Б'юкенена.

Для того, щоб вийти на сучасний рівень розуміння економічної сутності оподаткування, яка схована серед інших властивостей податків, не допоможуть ні раптове прозріння, ні несподіване інтуїтивне натхнення. Тут потрібне врахування еволюції всіх значних етапів розвитку податкової практики і політики, із суми елементів яких і склалося сучасне вчення про економічну суть податків. Почавшись із властивого класикам XVIII-XVIII ст. постулату про нейтрально-індиферентну роль податків в економіці, цей принцип еволюціонував у XX-XXI ст. до активних спроб подолання

економічних, а особливо, енергетичних та кліматично-екологічних проблем за допомогою податкових і цінових засобів.

У результаті з'ясовано, що діяльне втручання з боку держави стає доцільним й необхідним там і тоді, де і коли недостатньо приватних зусиль та ініціативи. Зі зміною обставин суть і роль податків у економіці загалом залишається стабільними, але з деякими кон'юнктурними модифікаціями щодо напрямів і масштабів регулювання чи дерегулювання втручання держави, або, навпаки, невтручання. Не буває такого, щоб бізнес, економіка в цілому не реагували на оподаткування, не рахувалися з впливом податків на виробництво і споживання. Інтерпретація економічної суті податків через поняття податкових цін на державні послуги і суспільні блага (тобто коштом податкових надходжень) набуває ринково орієнтованого характеру.

Аналіз останніх досліджень і цій. Оподаткування завжди і всюди реагує на соціально-економічну ситуацію, а остання – на податкові заходи. Тому науково повноцінні, класичні тлумачення сутнісних питань мають відносно сталій характер, вони змінюються рідко, лише залежно від епохи чи певного історичного періоду. В менш проникливих авторів зміст сутності здебільшого зводиться до поверхневих корекцій.

У вітчизняній і зарубіжній літературі тлумачення суто економічної сутності податків нерідко затьмарені дефініціями оподаткування, поданими в законах і кодексах. Тому для багатьох авторів потреба у визначенні сутності ніби відмирає в зв'язку з формальним поняттєвим і нормативним урегулюванням наукової лексики в законодавчо-офіційному порядку.

Однак знайшлися автори, які присвятили свої дослідження з'ясуванню економічної сутності податків. Так, Е. Галицька, О. Прімерова, С. Семіколенова з Києво-Могилянської академії, посилаючись на представника класичної політекономії В. Петті, пишуть, що податкові надбавки до цін на товари вітчизняного виробництва не шкодять

споживачам [1]. К. І. Швабій влучно і переконливо описує суть оподаткування афоризмом, що «податки є рефлексом економічних відносин» [3]. Л. Томліна заперечує хибну думку, що зібрані податки використовуються на невиробничі цілі [7]. Президент США Д. Трамп у книзі «Колишня велич Америки» наводить докази і показники, що власники капіталів і високих доходів, а не соціально нижчі класи, несуть основний тягар податків. У Д. Трампа виходить, що саме заможні класи матеріально обкладають державу і решту суспільства [6].

Економічну сутність податків більш вичерпно розкрито у творах класиків [4, 8, 9, 10], тим більш якщо вони є сучасниками, наприклад, Нобелівськими лауреатами, ніж у публікаціях рядових, нижчих рангом дослідників. Класика завжди залишається актуальною та затребуваною.

Постановка завдання. На меті – дослідження інтерпретацій економічної сутності податків на основі органічного багатотисячолітнього взаємобумовленого зв'язку між державністю та оподаткуванням, періодичних змін напрямків податкової політики і особливостей практики, аргументації суспільного погляду на податки як цінний еквівалент забезпечуванних державою коштом податкових надходжень послуг і благ неринкового характеру.

Виклад основного матеріалу. Найдавніші цивілізації й держави налічують не менш 5 тис. років писаної історії людства. Податки вже існували, були усталеним явищем і буденним поняттям у часи Гільгамеша, Гомера, Біблії, Конфуція та єгипетських фараонів. Вони виникли набагато раніше від наукових уявлень про податки. У глибині тисячоліть історичні держави і супутні податкові джерела їхнього існування утворилися емпіричним шляхом. Податкова практика передувала теорії, знадобилася багатовікова черга соціально-економічних перетворень і творчих зусиль, перш ніж поступово склалася наукова картина оподаткування.

«Податки не лише допомогли створити державу. Вони сприяли оформленню її. Податкова система стала тим органом, розвиток якого спричинив появу других органів. За допомогою податкового законодавства держава підпорядкувала собі приватні господарства і забезпечила домінування над ними. Податок вносить дух грошей і розрахунку в усі закутки, де ним до того і не пахло, і таким чином стає творчим фактором самого державного організму, який створив податок» [4], – писав у роботі «Криза податкової держави» професор Чернівецького університету, пізніше австрійсько-американський економіст, Йозеф Шумпетер.

Отже, вже у піонерному творі видатного вченого пророчо розкрита можливість впливу оподаткування на дотичні до податків види дій, у тому числі на управління оподаткуванням підприємства, облік і контроль, чому якраз дуже властивий «дух грошей і розрахунку».

На сьогодні напередодні вступу в Євросоюз Україні актуально зосередитися на поглядах європейських, загалом західних економістів із питань оподаткування. Це тому, що податкова система

України вже частково відповідає, а в перспективі має повністю відповідати дизайну, стандартам і вимогам ЄС. Саме бачення проблем оподаткування західними експертами стає для українських фахівців податкової справи та підприємців надійним дороговказом розвитку й реформування податкової системи.

Аби визначити старт досягнення економічної сутності оподаткування, варто звернутися до одного із перших сплесків наукової думки в середині XVII ст., до «Трактату про податки і збори» Вільяма Петті [1] (1623-1687), предтечі класичної школи політекономії. На нашу думку, саме цей твір започаткував науково зрілу розробку теми оподаткування. Відтоді погляди на економічну суть податків пройшли багатозначну еволюцію за пізнавальним законом послідовної зміни й наступності ідей та методів.

До незалежності у радянську пору в Україні вчення про податки перебувало в тенетах марксистської теорії, повністю підпорядковувалося закам'янілим догмам комуністичної ідеології. Над усім домінувала, була зведена до абсолюту ідея класового непримиримого антагонізму між пролетаріатом і буржуазією. Література про наукові течії на Заході існувала, але подавалася в стилі лицемірної критики нібито «вульгарних», «псевдонаукових» буржуазних теорій.

Тим часом в історії європейської та американської наукової думки розвиток поглядів на економічну сутність і роль оподаткування пройшов через декілька науково-креативних етапів: класика, неокласика, кейнсіанство, макроекономічні концепції економіки пропозиції та попиту, сучасна квазіринкова теорія обґрунтування природи податків через поняття податкової ціни.

У вітчизняній літературі давно розкрито класичний погляд на економіку. Його суть – невтручання держави в економічні процеси за принципом «держава – не рішення проблеми, вона сама є проблемою». Тому впливи державних інститутів на економіку мають залишатися мінімальними, держава постає лише в ролі «нічного сторожа». Державні регульовальні заходи засобами оподаткування не допускаються, принаймні не схвалюються. Економічна система має діяти сама собою за правилом *laissez faire, laissez passer* (фр.) – буквально: залиште все, як воно є, нехай буде так, як було. Або: уряд не має прав втручатися в справу бізнесу.

Кейнсіанська думка дотримується протилежної позиції. В кейнсіанстві державні дії – головний рушій і фактор соціально-економічного життя. Ще в 30-ті роки XX ст. у часи світової кризи («Великої депресії») Джон М. Кейнс запропонував активне втручання держави в економіку методами бюджетно-податкової політики: збільшення державних боргів і видатків під час зниження податків, нехтування бюджетними дефіцитами. В арсеналі кейнсіанців є також грошово-кредитні заходи.

Під назвою «неокласичного синтезу» на основі компромісу між класикою і кейнсіанством у 50-х роках XX ст. у відповідь на необхідність відбудови зруйнованої війною економіки та під

впливом «холодної війни» виникло неокейнсіанство. Це був компроміс між втручанням і невтручанням, між регулюванням і дерегулюванням. Податки в системі неокласичного синтезу призначаються для регулювання споживання (по Кейнсу) та для забезпечення ефективності розподілу ресурсів (за класикою). Оподаткування згладжує цикли: в умовах спаду менші податки підтримують сукупний запит. Прогресивна шкала ставок автоматично знижує податковий тягар при економічному спаді, а бум його збільшує. У такий спосіб податки виконують роль так званих «вбудованих стабілізаторів» економіки.

Наступним етапом у 90-ті роки ХХ ст. була економіка пропозиції (supply-side economics). Вона одержала назву «рейганоміки» за іменем президента США, ініціатора цієї політики. Її суть полягає у стимулюванні розвитку реального сектора виробництва товарів шляхом росту бюджетних видатків за рахунок приросту державного боргу за одночасного зниження податкових ставок. Скорочення податків на бізнес збільшує його прибутки, результатом чого стає розширення виробництва й збільшення зайнятості.

Теоретичним обґрунтуванням економіки пропозиції була знаменита крива Лаффера. Американський економіст Артур Лаффер довів, що надто високі податки зупиняють економічну активність, а зниження ставок веде до збільшення кількості робочих місць та платників податків і, відповідно, росту суми податкових надходжень за рахунок зростання бази оподаткування. За логікою економіки пропозиції уряд президента Р. Рейгана в 1986 році знизив ставку податку на прибуток корпорацій з 35% до 21%, на цьому рівні ставка стабілізувалася донині. Максимальні ставки на індивідуальні доходи в різні роки коливалися від 90% до нинішніх 37%, що суттєво нижче, ніж в інших країнах Заходу. За розрахунками, тимчасове зниження податкових надходжень перекривалося зростанням оподатковуваних доходів населення та корпорацій, про що вже писали українські економісти [2].

Альтернативна модель – економіка попиту (demand-side economics). Економіка цього типу залежить від закономірностей ціноутворення та попиту за принципом «що нижча ціна, то більше покупців та вищий обсяг покупок». Податки в економіці попиту виконують роль ключового інструменту регулювання обсягу сукупного попиту (державна плюс приватний сектор). Зниження податків на заробітки і прибутки залишає більше грошей у розпорядженні фізичних та юридичних осіб, що стимулює ріст попиту та споживання. Навпаки, підвищення податків стримує попит і скорочує купівельну спроможність.

Непрямі податки (ПДВ, акцизи, мита) підвищують ринкову ціну певних товарів, знижуючи тим споживання і попит на них. Податки в економіці попиту виконують роль регулятора економічних циклів: у час кризи податки знижують з метою зростання попиту, при економічному підйомі – підвищують і тим стримують діловий азіотаж. Непряме

оподаткування може також впливати на зміну асортименту споживчих товарів.

Характеристика послідовних етапів розвитку наукової думки про економічну сутність і роль податків знадобилася для того, щоб підійти до розуміння сучасного трактування економічної природи оподаткування. Остання пов'язана з іменем Джеймса Б'юкенена, видатного американського вченого, Нобелівського лауреата (1986 р.), нагородженого за «дослідження договірних і конституційних основ політичних та економічних рішень». Б'юкенен визнав, що він стояв на плечах своїх предтеч – представників шведської наукової школи. «Я був би невдячним (remiss), якби не визнав впливу на мою власну роботу великого шведа Кнута Вікселя, того впливу, без якого я не стояв би на цій трибуні» [10], – сказав Б'юкенен під час вручення премії.

Новизна підходу Б'юкенена полягає в тому, що він помістив бюджетно-податкові питання у контекст суспільного вибору та прийняття рішень в умовах парламентської демократії. За Б'юкененом, суть оподаткування розкривається у податковому процесі, учасники якого переслідують власні інтереси. В особі платника податку Б'юкенен і його послідовники побачили і вирізнили людину, громадянина, виборця й споживача, злитих воедино, а обов'язки платника вивели із його прав.

Економічну суть оподаткування виразно розкриває характер податкової практики. Періодично може домінувати те чи інше тлумачення податків або певна модель податкової політики, підкріплені відповідною концепцією. Але реально податкова практика і політика постійно перебувають під впливом кон'юнктурних обставин і вимог моменту і тому, як правило, складаються із еkleктичної сполуки (mix) підходів та елементів із різних концепцій.

В Україні варто, як на Заході, до оподаткування підходити прагматично, там не рахуються з путами ідеології, не затьмарені метою прагнення недосяжного ідеалу. Як за місцем, так і за моментом, керуються міркуваннями доцільності, здорового глузду, логікою умов і потреб. Дехто із економістів навіть впевнений, що еkleктизм і є найбільш ефективним підходом до пояснення соціально-економічних явищ і вирішення проблем.

У роки незалежності вчення про податки розвивається вже в руслі теоретичних течій і понять, властивих світовій фінансовій науці. Але практичні питання і проблеми зберегли свою «українськість». У цей період виникли податкові наукові школи – київська, харківська, тернопільська та інші, сформувалася плеяда знавців податків науково-академічного і практичного спрямування. Серед їхніх імен – О. Д. Василик, В. П. Вишневський, М. П. Кучерявенко, В. М. Мельник, В. М. Опарін, А. М. Соколовська, К. І. Швабій, розробники Податкового кодексу України П. В. Пашко і С. А. Терюхін та ін.

Вітчизняних аналітиків важко перевершити в знанні проблем та специфіки податкової системи України. Так, К. І. Швабій переконливо пояснює

суть оподаткування афоризмом «податки є рефлексом економічних відносин», який він по праву вважає квінтесенцією сутності податків [3].

Теоретично-методологічне обґрунтування податків та оподаткування в Україні за останні три десятиліття пройшло еволюцію пізнання та дослідження в ракурсі світових тенденцій податкової теорії та практики при зосередженні уваги на творчому запозиченні елементів устрою податкових систем країн Євросоюзу. Інтерес сфокусований на питаннях управління оподаткуванням на мікрорівні з урахуванням специфіки соціально-економічних перетворень в Україні.

Дослідження управління оподаткуванням, обліком та контролем на мікрорівні підприємства попередньо потребує розуміння основоположних засад вчення про податки. В тлумаченні сутності оподаткування склався морально-правовий імператив признання за державою безумовного права накладати податки, а за платниками податків (фізичними та юридичними особами) – незаперечного обов'язку платити податки. Розглянуті вище в історичному аспекті трактування економічної сутності податків підводять до сучасної інтерпретації соціально-економічної природи оподаткування, що зводиться до двох концепцій.

Розглянуті вище в контексті економічної суті податків моделі ринкової економіки та варіанти податкової політики здебільш стосуються бізнесу. Соціальній сфері властиві інші підходи до економічної сутності податків.

По перше, сума всіх сплачених податків мислиться як рівновелика сукупній вартості послуг і благ, одержаних платниками податків від держави. Тобто вартість благ, наданих із боку державних органів, тотожна сумі податків, затрачених урядом на їх оплату. По суті справи ця концепція відображає економічну та політичну угоду між учасниками податкового процесу: фізичними та юридичними особами, організаціями громадянського суспільства, державними структурами, що нагадує ринкову угоду по обміну податків на блага. Коротко і просто кажучи, трьома елементами податкового процесу є особи, суспільство і держава.

Подібне обґрунтування варто сприймати в широкому значенні, що тільки загальна сума всіх сплачених податків наближено еквівалентна загальній цінності наданих державою послуг. У дійсності на мікрорівні кожен конкретний платник не обов'язково платить рівно стільки, скільки коштують ним використані послуги від держави, і навпаки – не кожен отримує стільки, скільки він оплатив своїми податковими зобов'язаннями.

Ідея вартісної еквівалентності загального обсягу благ і їхньої оплати коштом податків відома принаймні з XVIII ст., зокрема з робіт вельетня й класика економічної науки Адама Сміта [9]. У сучасних умовах ринкової економіки та соціальної держави ця теорія трансформувалася в концепцію «податкової ціни» (tax price) надаваних державою у обмін на податки благ і послуг, яку розробили представники шведської (стокгольмської) наукової школи Кнут Вікселль (1851-1926) та Ерік Ліндаль (1691-1960).

Шведські вчені поставили питання таким чином: «Чи можна оцінити вартість (value) державних послуг і суспільних благ для окремого платника податків у грошовому еквіваленті?» [9] – і дають відповідь, що можна. Продовжена численними послідовниками та епігонами, концепція податкових цін на забезпечувані державою послуги (правпорядок, безпека) і блага загальносуспільного споживання (клімат, екологія, енергетика, частково – інфраструктура) виконує роль наріжного каменя сучасного вчення про економічну сутність оподаткування в демократично-правових соціальних державах. Справді, якщо податок – аналог ціни, то до нього придатні ті ж аргументи та методи економічного аналізу, що і для цін.

Дослідниця Л. В. Томіліна тримається думки, що різниця між радянськими та капіталістичними податками полягала в тому, що «податок у капіталістичному суспільстві не передбачав повернення платникам акумульованих через оподаткування коштів. Останні використовувалися, головним чином, на «невиробничі», з точки зору робітничого класу, цілі» [7]. Але, за концепцією податкових цін на державні послуги і суспільні блага, податкові платежі відшкодовуються платникам саме при буржуазно-капіталістичному ладі.

Обґрунтування радикально важливого результативного етапу фіскально-адміністративного процесу – збору податків – виводиться із теорії забезпечення суспільних благ за схемою «блага в обмін на податки». «Фізичні та юридичні особи воліли б не платити податки, оскільки обсяг отримуваних державних благ і послуг здебільше не залежить від суми податку, який сплачує певна особа чи бізнес» [8], – писав автор з репутацією авторитета вчення про дотримання податкового законодавства.

При ринковому розумінні економічної природи оподаткування суспільні блага для неплатників, ухилинтів від податків несправедливим чином даром роздаються державою за рахунок платежів сумлінних платників. Зловмисні неплатники нехтують правилами моралі, порушують норми закону і вимоги влади, тим вони – асоціальні елементи. Загалом оподаткування ставить важливе питання про з'ясування ставлення особи до держави та навпаки і дає відповідь на нього.

По-друге, з часом під впливом демократичних ідей логічною основою оподаткування стала платоспроможність (taxability) платника податків, кількісно вимірювана висотою пропорційних («плоских») або прогресивно зростаючих податкових ставок. Податкоспроможність – це властивість індивідуальних і корпоративних активів чи доходів підлягати обкладанню прямими податками в певному розмірі й на визначеному рівні державної влади: місцевому, регіональному, загальнодержавному (федеральному).

У виправданні високих податків критерій платоспроможності став тим кроком вперед, що спростував марксистські твердження про виключну «фіскальну експлуатацію» трудящих класів (робітників і селян). Адже під високі податкові ставки підпадають якраз не вони, а власники капіталів

і високих доходів. Є докази, що саме останні, а не соціально нижчі класи, несуть основний тягар податків. Зокрема, такі факти наводить президент США Д. Трамп у книзі «Колишня велич Америки» [6].

Показник податкоспроможності майже не стосується непрямих податків, якими через ціни оподатковується вартість благ, товарів і послуг. Обмежено залежний від платоспроможності характер мають лише акцизи на предмети марнославної розкоші, а також зайвого або шкідливого споживання (наприклад, на тютюнові вироби; алкоголь; продукти, що викликають ожиріння) та деякі мита.

У підсумку обидві теоретичні концепції інтерпретують фіск, що акумулює податкові надходження, як колективний орган суспільного добробуту, а принцип платоспроможності стає знаряддям відносної соціальної справедливості в оподаткуванні. До теоретичних питань також близько підходить тлумачення поведінки учасників податкових процесів.

Разом із тим, ми розділяємо думку тих економістів, хто вважає, що майже вся проблематика оподаткування, як і потенціал досліджень, зосереджені в явищах і процесах прикладного характеру. Податкова практика явно домінує над теорією. В осмисленні податків, податкової системи і політики менше надуманого, умоглядного, а більше прагматичного – всього того, що дає корисні для практики результати або забезпечує вигоди фіску.

У цілому знання про податки на макро- і макrorівнях не так сильно описане теоретично, як збагачене кількатисячолітньою практикою і досвідом. Адже податкова практика виникла набагато раніше, ніж подумали теоретизувати податки. Саме реалії практики більш предметно розкривають функціональну роль, властивості й можливості оподаткування, ніж інтелектуальні прозріння. На наш погляд, науковий потенціал прагматичної конкретики управління оподаткуванням підприємств обліково-контрольними інструментами набагато цінніший і практично корисніший порівняно з суб'єктивними абстрактно-умоглядними роздумами на податкову тему.

Для розвитку вчення оподаткування багато зробили представники німецької наукової школи камералістики (Kameralwissenschaft). Так називали в XVII-XVIII ст. науку, що мала своїм предметом цикл господарських, фінансових та адміністративних знань і ставила задачу підготовки кваліфікованих державних службовців та ефективних власників-господарів. Замість ринку і цін камералісти ставили на перше місце державу і порядок [5]. Те значення, що сьогодні відводять фіскальному адмініструванню, по праву можна вважати ренесансом ідей камералістики.

У методологічному плані для означення державних (публічних) фінансів камераліст Й. Юсті ввів у науковий вжиток поняття «Державне господарство» (Staatwirthschaft), звідки походить англomовний термін «Public economics», аналог «Public finance». Ця підміна термінів зблизила приватне й урядове господарювання, визнала значення обліку та контролю для обох.

Крім німецьких університетів, до середини XIX ст. камеральні науки вивчали в Харківському університеті.

На сучасному етапі оподаткування обростає новаціями, які розширюють розуміння економічної сутності податків. Так, професор Гарвардського університету К. Рогофф у монографії «Прокляття готівки» пише, що «електронні гроші створюють більш широкі можливості, ніж фізичні гроші». На порядок денний Рогофф ставить також операції в криптовалюті, сфера яких стабільно розширюється. Він пропонує вилучити із обігу паперові гроші, але залишити металеві, а в перспективі завести навіть золоту монету.

В Україні при відсутності закону про оподаткування угод у криптовалютних податок на доходи, отримані від операцій з криптовалютою, прирівнюються до доходу фізичних осіб. Такі податки сплачуються при обміні криптовалюти на гривню за звичайною ставкою 23% (18% ПДФО плюс 5% військового збору).

Для вирішення перманентної проблеми належної повноти збору податків у країнах ЄС задіяна процедура фіскалізації. Під фіскалізацією (fiscalization, electronic fiscal reporting) розуміється процес автоматизованого звітування про господарську діяльність платника до податкової служби. Насамперед фіскалізація покликана приборкати обман (tax fraud) та махінації з податками (tax fiddle) в секторі роздрібної торгівлі шляхом використання касових апаратів при актах купівлі-продажі. Особливо при оподаткуванні ПДВ фіскалізація є потужним засобом у боротьбі з тінговою економікою.

У притаманній їй сутності податкова система, окрім її первинної фіскальної функції, придатна для досягнення економічних, соціальних і політичних цілей, а загалом – для будь-яких ще: кліматично-екологічних, енергетичних, демографічних та ін. Аби з-поміж інших виокремити економічну сутність податку, варто розглядати оподаткування в поняттях державного господарства (public economics), – тобто в розумінні принципів і вимог, властивих господарюванню взагалі: раціональності, ефективності, відповідальності, самообмеження та контролю.

На відміну від ринкової економіки, де перше значення мають ціни, попит і пропозиція, в оподаткуванні вищу цінність має дотримання правопорядку (нім. – Ordnung) у тому значенні, яке надавала йому німецька школа камералістики: пієтет перед законом, морально-етичний ригоризм, лояльність і самодисципліна усіх учасників податкового процесу: осіб, представників громадянського суспільства і державних установ.

Разом із тим, ринок як фундаментальна і єдино повноцінна форма господарювання справив вплив і на теоретичні уявлення про податки та оподаткування. За концепцією класика фінансової науки Е. Ліндаля, податки в їхній економічній суті виконують роль податкових цін (tax prices) тих послуг і благ, які держава надає населенню коштом податкових надходжень у бюджету. Тим самим механізм

оподаткування діє за образом і подобою ринкового обміну. Якраз цю точку зору відстоює автор цієї статті.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, головний постулат, на якому ґрунтується сучасне пояснення економічної сутності оподаткування як об'єкта управління, на мікрорівні полягає в тому, що податок приймає вигляд квазіринкової мінової угоди між платниками (фізичними й юридичними) і державним фіском, укладеної через політично-парламентський процес, та реалізується через дію суми політичних, суспільних, морально-етичних чинників, а також фіскально-адміністративних та обліково-контрольних операцій.

У підручниках і дисертаціях ще з часів командно-планової економічної системи збереглося визначення податку і похідних понять як «системи відносин». Не рахуючись з фундаментально важливим критерієм кількісної обмеженості ресурсів, фатальної кінченості будь-яких благ, ця абстрактна концепція виконувала функцію теоретичної цитаделі затратної соціалістичної економіки. Вже на рівні дефініції ігнорувалася економічна істина, що можна дозволити собі щось одне або друге і т. д., але не одне і друге разом і водночас, адже «відносин» завжди буде достатньо на все і для всіх.

За новизну пропонуємо таку дефініцію економічної суті податків: податки – це цінний еквівалент забезпечуваних державою коштом податкових надходжень послуг і благ неринкового характеру для споживачів (фізичних осіб) і бізнесу (юридичних осіб). На відміну від віджилої концепції відносин і на зміну їй на основі вчення західної науки для пояснення економічної суті оподаткування пропонується реалістична ринкова цінна концепція податкових цін (tax prices). При органічному взаємозв'язку між оподаткуванням та обліком і контролем концепція податкових цін суспільних благ та послуг з боку держави особливо корисна для управління та інформаційного забезпечення підприємством на мікрорівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галицька Е. В., Прімерова О. К., Семіколенова С. В. Життєвий шлях та наукова діяльність Вільяма Петті. *Статистика України*, 2017. № 4. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/27ee1b93-2eb1-4fa6-8b34-f57273b190a3/content>.
2. Суторміна В. М., Федосов В. М., Андрущенко В. Л. Держава – податки – бізнес (Із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки) : монографія. К. : Либідь, 1992. С. 91-92, 271.
3. Швабій К. І. Податкова політика держави. Ще один великий компроміс / за заг. ред. К. І. Швабія. Ірпінь : Університет ДФС України, 2018. 61 с.
4. Schumpeter in the History of Ideas / Ed. by Y. Shionoya and M. Perlman. Ann Arbor : The University of Michigan Press, 1997. P. 79.

5. Small A. W. The Cameralists. The Pioneers of German Social Policy. Kitchener : Batoche Books. 2001. P. 45.

6. Trump D. Time to get tough. URL: https://archive.org/details/timetogettoughma0000trum_a0r0

7. Таміліна Л. В. Теоретичне дослідження оподаткування в літературі 1920-30х років. Munich Personal RePEc Archive. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/96490/1/MPRA_paper_96490.pdf

8. Mikesell J. L. Fiscal administration. Belmont : Thomson/Wadsworth, 2003. P. 459.

9. Classics in the Theory of Public Finance / Ed. by R.A. Musgrave, A.T. Peacock. London : Macmillan; New York : St. Martin's Press, 1967. P. 153, 159-150, 200.

10. Buchanan J. V. Jr. Prize Lecture. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1986/buchanan/lecture>

REFERENCES

1. Halytska, E. V., Primierova, O. K. and Semikolenova, S. V. (2017), Zhyttievyi shliakh ta naukova diialnist Villiama Petti, *Statystyka Ukrainy*, № 4, available at: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/27ee1b93-2eb1-4fa6-8b34-f57273b190a3/content>
2. Sutormina, V. M., Fedosov, V. M. and Andrushchenko, V. L. Derzhava – podatky – biznes (Iz svitovoho dosvidu fiskalnoho rehuliuвання rynkovoї ekonomiky) : monohrafiia, Lybid, K., 1992. S. 91-92, 271.
3. Shvabii, K. I. (Ed.) (2018), Podatkova polityka derzhavy. Shche odyin velykyi kompromis, Universytet DFS Ukrainy, Irpin, 2018. 61 s.
4. Shionoya, Y. and Perlman, M. (Eds.). (1997), Schumpeter in the History of Ideas, University of Michigan Press.
5. Small, A. W. (2001), The Cameralists. The Pioneers of German Social Policy, Batoche Books.
6. Trump, D. (n.d.). *Time to get tough*, available at: https://archive.org/details/timetogettoughma0000trum_a0r0
7. Tamulina, L. V. (2019), Teoretychne doslidzhennia opodatkovannia v literaturi 1920-30kh roki, *Munich Personal RePEc Archive*, available at: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/96490/1/MPRA_paper_96490.pdf
8. Mikesell, J. L. (2003), Fiscal administration, Thomson/Wadsworth.
9. Musgrave, R. A. and Peacock, A. T. (Eds.) (1967), Classics in the Theory of Public Finance, Macmillan; St. Martin's Press.
10. Buchanan, J. V., Jr. (1986), Prize Lecture. Nobel Prize, available at: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1986/buchanan/lecture>

Стаття надійшла: 25.01.2026

Стаття прийнята: 19.02.2026

Стаття опублікована: 17.03.2026